

**Малодосліджені сторінки історії Інгульської (Перевізької) паланки
(друга половина XVII—XVIII ст.)**

В статті розкривається історія Інгульської (Перевізької) паланки — однієї з військово-адміністративних та господарчих одиниць Запорозьких Вольностей в другій половині XVII—XVIII ст. Подається аналіз господарства, джерел прибутків, устрою та функцій паланки.

В статтє раскрывается история Ингульской (Перевозской) паланки — одного из военно-административных и хозяйственных округов Запорожских Вольностей во второй половине XVII—XVIII вв. Анализируется хозяйство, источники дохода, устройство и функции паланки.

Актуальною темою у сучасній українській історичній науці є розробка малодосліджених питань з історії Запорозької Січі, яка відігравала активну участь у державотворчих процесах на теренах України в XVI—XVIII ст.

Зокрема, важливим аспектом проблеми є пошук ланок, з яких складалась українська національна автономія (Запорозька Січ), що будувалась в умовах жорсткої інкорпоративної політики сусідніх держав у XVII—XVIII ст.

У центрі студії — історія Інгульської паланки, військово-адміністративного та господарчого округу Запорозьких Вольностей з кінця XVII ст. по 1775 р. Територіальні межі її окреслювались правим берегом Дніпра (від Нової Січі) до Кизомису (сучасне с. Станіслав) та берегами річок Інгулець, Вісунь, Саксагань.

Потрібно зазначити, що на сьогоднішній день спеціальних досліджень, пов'язаних з діяльністю та еволюцією окремих запорозьких паланок по суті немає. Питання історії Інгульської паланки практично не досліджувалось в історичній науці. В період так званого українського національного відродження (кін. XVIII — сер. XX ст.) проблеми запорозьких паланок висвітлюються в студіях істориків Д. Яворницького, А. Скальковського, М. Комаря та у документах, які зібрали вчені А. Андрієвський, П. Іванов, А. Флеровський [1]. У доробках цих дослідників подавалась загальна характеристика Запорозьких Вольностей, історія Січі та запорозьких козаків, їх економічного укладу, політичного устрою, військової організації, життя, побуту, звичаїв і культури.

За радянських часів історією запорозьких козаків, а значить й історією паланок займались М. Слабченко, О. Рябінін-Склярєвський, О. Апанович, Н. Полонська-Василенко, В. Голобуцький [2].

У сучасній історичній науці проблемами запорозьких паланок займаються А. Бойко, І. Лиман, О. Олійник, С. Водотика [3] та інші.

Фактично єдиним джерелом з вивчення паланкового устрою є документи Архіву Коша Нової Січі, які відтворюють багатоаспектну історію Запорозької Січі 1734—1775 рр. з усім внутрішньо-історичним комплексом колізій та суперечностей. Вони переконливо свідчать, що Січ була осередком державності українського народу, який базувався на демократичних засадах. Це виявлялось в організації Війська Запорозького, в адміністративно-політичному устрої, соціально-економічному розвитку, судочинстві, побуті, культурі козацтва.

Ще з XVI ст. козаки вважали регіон Пониззя Дніпра власною територією, де і почали активно розвивати соледобування і лиманний рибпромисел. Єдиною перешкодою до розгортання тут масштабної господарської діяльності було те, що частина регіону входила до складу

Османської імперії. Ще у 1643 р. турецький уряд скаржився на самовільні дії запорожців, які на турецьких землях виловлюють рибу та вивозять сіль [4].

У 1705 р. низовики перед походом на Україну пограбували своїх «здобичників на Бузі й на Дніпрі...» [5]. Факти свідчать, що в Пониззі Дніпра на початку XVIII ст. осіли козаки, які почали активне господарське життя — займались рибальством, солепромислом. Не цурались вони й традиційного заняття — грабунків та розбоїв.

Саме на землях цього регіону виникають одні з перших запорозьких паланок: Інгульська та Прогноївська. Більшість істориків датують появу першої 1734 р. [6], хоч приведені нижче факти свідчать про інше.

На думку академіка М. Слабченка наприкінці XVII ст. існувало п'ять паланок: на Саксагані, в Прогноях, на Кудеспі, на Пробойній і на Самарі. На початку XVIII ст. паланки могли або тимчасово зникнути, або змінити назву в зв'язку з погромом, якого зазнала Січ [7]. На нашу думку паланка на Саксагані дала початок Інгульській паланці, адже землі по р. Саксагань з 1734 р. по 1775 р. входили до складу Інгульського відомства. Тим більше в листі Д. Максимовича до гетьмана І. Мазепи (24 жовтня 1705 р.) згадується якийсь наказний полковник, що керував паланкою на Інгульці [8].

Більшість істориків вважають, що паланка виникла після 1734 р. Це пояснюється спектром історичних фактів: по-перше, перші паланки виникли наприкінці XVII — на початку XVIII ст., тобто за доби гетьмана І. Мазепи, а значить за часів правління в Гетьманщині «зрадника Росії», по-друге, запорозькі козаки підтримували керівника козацької держави, а потім служили кримським Гіреям, а це означає, що вони теж зрадили імперську Росію. І говорити про появу паланок саме в той час — це означає говорити про інновацію «зрадників» у військово-адміністративній та господарській діяльності. А така думка не мала підтримки за часів Російської імперії та СРСР, коли і гетьман І. Мазепа, і запорожці розглядались в історіографії в основному однобічно.

Треба наголосити на тому факті, що паланка виникає на території, яка освоювалась різними народами ще з давніх часів (скіфи, греки-ольвіополіти, сармати, слов'яни, генуезці, половці, татари та інші). Природнокліматичні умови, торгово-економічне значення регіону (знаходився на перехресті торгових шляхів), географічне розташування та історичні передумови (боротьба різних народів, які тут проживали за контроль над регіоном) призвели до того, що постійних поселень довгий час не було, а кочовий характер господарства більшості народів, які тут проживали, не давав можливості прискорити соціально-економічний розвиток. А тому не дивно, що саме в Пониззі Дніпра (багатою рибою, сіллю, звіром) в кінці XVII ст. виникає одна з перших запорозьких паланок — Інгульська (Перевізьська) паланка.

На Запорожжі кріпацтво або зовсім не було поширене, або було досить слабке. Цей фактор сприяв господарчому піднесенню Запорозьких Вольностей та інтенсивному розвитку капіталістичних відносин. Основною формою ведення господарства в період Нової Січі залишався зимівник, де козаки використовували найману працю [9].

Економічний розвиток паланки можна охарактеризувати за умови розгляду всіх напрямків господарства, які розвивались у ній.

Одним із головних напрямків господарства в паланці у Пониззі Дніпра було рибальство. Ще гетьман І. Скоропадський в своєму листі царю Петру I в 1709 р. писав, що: «...весь малороссийский люд из Запорожья рыбами и солью питался» [10].

Про інтенсивний розвиток цього промислу свідчать документи з Архіву Коша Нової Січі: «...на лиманских косах, на рыбном промысле...(1755 г.)» [11], «...добычники рыбы убегают щодня

с Ингульца... (1757 г.)» [12], «грабили весною добычников рыбы в лимане реки Бог (1768 г.)» [13].

Рибу запорожці ловили в основному в лиманах Дніпра та Південного Бугу, а також в Інгульці та Саксагані. А продавали її не тільки в Україні, а й в Росії та Польщі. В Архіві Коша є інформація про те, що протягом 1746–1747 рр. козаки Інгульської паланки возили «в польские города возы с рыбой... для продажи» [14].

Поруч з рибальством головним напрямком господарства паланки було скотарство. В паланці займались розведенням коней. Полковник Т. Чорний рапортував до Коша в 1768 р.: «в зимовниках над Ингульцом наши табуны и заводы лошадей...» [15], «...усилились нападения ногаев на наши табуны коней...» [16].

О. Рябинін-Склярєвський наводить приклади, які говорять про значення запорозьких коней у XVIII ст.: «Київський генерал-губернатор Леонт'єв шукає на Запорозжжі кращого коня, а козаки надсилають подарунок Петрові III кіньми, навіть слюсарі прусського короля Фрідріха II їздять на Запорозжжя купувати коней» [17].

Поряд з коневодством зріс і випас худоби. В Інгульській паланці у 1765 р. було 4 761 одиниць рогатої худоби [18]. Розводили на цій території й овець: «...овцы чередами пропадают на Ингульце...» [19], «...татары угнали овец на Перевозке...» [20]. Під час війни (1768–1774 рр.) кількість худоби зменшувалась, а це могло призвести до занепаду скотарства в паланці: «...при зимовниках держут овец, а более коров, волов и лошадей изредка» [21].

Серед паланкових козаків було розповсюджене також і мисливство: «...на Ингулец и Саксагань наши казаки на охоту пошли... (1768 г.)» [22]. Запорозжці вірно оцінювали значення торгівлі і пробували обставити її, по можливості, зручностями. Так, вони брали на себе охорону прямуючих по запорозьких землях караванів, боролися із розбійниками.

Крім того, торговий обмін з турками і татарами ставав все більш вигідним. Запорозжці їздили в Крим для «покупки соли и вина... ружья, сабли, седла, лошадей и сбруи...» [23]. Орієнтовані раніше на Османську імперію кримські купці звернули свої погляди на Річ Посполиту і Російську імперію, в торгівлі зв'язки включалась в першу чергу Україна, що входила до складу цих держав. Важливим центром транзитної торгівлі ставало Запорозжжя. Наприклад, у серпні 1774 р. інгульський полковник С. Гелєх повідомляв Кіш про перебування в паланці 7 кінбурнських торговців «для закупки товаров» [24].

Значну роль відігравали шинки. Наприклад, в Кам'янці було 8 шинків, які приносили великий прибуток Кошу. В шинках вільно продавали горілку, мед, пиво [25]. Так, В. Голобуцький наводить приклад, з якого стає зрозумілим, з однієї сторони значення продажу горілки, а з другої — розвиток корупції серед паланкової старшини: «в 1773 р. Кіш дорікав інгульському полковнику Г. Малому за те, що той забрав увесь прибуток із торгівлі горілкою собі» [26].

У відомстві джерелом прибутку були також млини. Наприклад, у Петровці в 1774 р. був збудований водяний млин П. Калнишевського [27]. Крім цього він мав ще млин на Саксагані та табуни коней, отари овець на території паланки [28]. Відомий млин біля зимівника Давидів Брід на р. Інгулець [29]. В окремих зимівниках, як наприклад, у зимівнику Г. Кривого на Інгульці навіть був фруктовий сад та пасіка [30].

Через територію Інгульської паланки в 70-ті роки було прокладено поштове сполучення. Поштові станції були біля Білої Криниці, Олександр-Шанцю та Білозерки. «Такі станції мали паром, два човни і два дуби» [31]. За це козаки отримували платню від російського уряду.

Деякі з козаків займались грабунками, при цьому нападали як на своїх: «...на казака Семенова напали бродяги и забрали коней...» [32], так і на татар, турок та поляків. Наприклад, у 1761 р. у татарина Хаджи Ібрагима-ага запорожці вкрали п'ять коней та чотирьох волів «и в

стоящей против Гази — Керменя в курень свой пригнали» [33].

Про постійні напади загонів гайдамаків свідчать й інші відомості: «...бродяги напали на стан рыболовов и ограбили их...» [34], «...гайдамаки ограбили телеги казацкие с рыбой и солью...» [35], «...казаков обобрал отряд гайдамаков Бердя...» [36].

Джерелом прибутку була і щорічна платня, яку козаки одержували від уряду, а особливо під час війн з Османською імперією [37], а в мирний час їм платили за розвідку та охорону кордонів.

Наведені факти, свідчать, що Інгульська паланка — це значна господарча одиниця Січі. Якщо на інших козацьких вольностях промислам загрожували в основному гайдамаки, то в Пониззі Дніпра, ще й сусіди з мусульманських держав. У цьому крились причини нестабільного життя паланки, а саме в її особливому розташуванні та в торгово-економічному значенні регіону. Більше того, татари й козаки, все частіше переходили від набігів до компромісів та спільних торгово-економічних операцій, які давали можливість на достатньому рівні розвивати економіку регіону.

Паланка в буквальному перекладі з турецької мови означає невелике укріплення, а запорожці під цим терміном розуміли і центр управління певної території, і територіальний полк на зразок полкового устрою Гетьманщини.

Керівним органом паланки була Рада (Сход), на якій обирали полковника і старшину: осавула і писаря. Хоч В. Голобуцький вважає, що паланкова старшина в період Нової Січі не обиралась на радах, а призначалась військовою старшиною за хабарі [38]. На початку 1754 р. у кошового отамана була нарада, на якій було прийняте рішення — обирати тільки 4 персони: кошового отамана, суддю, писаря й осавула, а полковників, писарів і осавулів «в Гард, в Перевоску, на соляные Прогнои, в Кодак, в Самару, в Кальмиус — не выбирать, но держать по куреням чередовую, выбрав каждого по службе, достоинству» [39].

Напрошується висновок, що за часів Нової Січі старшина з 1734 р. по 1754 р. мабуть ще обиралась Радою, а з 1754 р. її призначала військова старшина, бо вже в наступному 1755 р. в документах Архіву Коша згадується той факт, що у всіх паланках були полковники та полкова старшина [40].

Отже, паланкою керував полковник, який очолював паланковий суд, мав широку адміністративно-поліцейську владу на її території, стежив за дотриманням правопорядку, слідкував за розшуком злочинців, керував придушенням антиурядових заворушень. Полковник на території паланки уособлював кошового отамана. Він відповідав за дисципліну, порядок і спокій у зимівниках й на промислах. Вдалось відтворити неповний реєстр полковників Інгульської (Перевізьської) паланки: Опанас Недоїд (Недонка) (1746 р.), Марко Великий (1750—1751 рр.), Яків Дмитрієв (1752 р.), Леонтій Таран (1752 р.), Яким Ігнатович (Малий) (1753 р.), Дмитро Стягайло (1754 р.), Яким Лелека (1756 р.), Павло Кирило (1757 р.), Василь Федоров (1758 р.), Прокіп Лебединець (Лебединця) (1759—1760 рр.), Карпо Кучер (1761—1762 рр.), Прокіп Прангул (1763 р.), Степан Блакитний (1763—1764 рр.), Семен Гаплик (Гапликов) (1764 р.), Тарас Касьянов (1765—1767 рр.), Андрій Лях (1766 р.), Тарас Чорний (1768 р.), Федір Великий (1769 р.), Боцький (1770 р.), Сафрон Чорний (1771 р.), Іван Кулик (1772 р.), Корній Бородавка (1773—1775 рр.), Герасим Малий (1773 р.), Степан Гелех (1774 р.) та Григорій Попович (1775 р.) [41].

Серед паланкової старшини відомі імена писарів Василя Тарана (1751 р.), Данила Молиновського (1756 р.), Зиновія Датоліта (1768 р.), Івана Самарського (1772 р.), Павла Плиски (1773 р.) [42] та осавулів Семена Міховика (1751 р.), Василя Петрова (1758 р.), Захарія Черепіци (1769 р.), Павла Чайки (1772 р.), Василя Заруби (1773 р.) і Омелька Лебединця (1774 р.) [43].

До військових службовців паланки належали також підосавул, підписар та громадський

отаман, якому підлягали табунщик, скотар, чабан та всі промисловці паланки.

Серед рядових козаків паланки зустрічаються рибалки, торговці, скотарі, мисливці та гайдамаки. Частіше всього зустрічаються гайдамаки. Таким чином, Пониззя Дніпра, де центральна влада була слабкішою, стало притулком для багатьох козаків, які тікали від несправедливості козацької верхівки.

Адміністративним центром Інгульської паланки була спочатку слобода Перевізка, пізніше Олександр-Шанець [44]. Тут розміщувались органи влади, суди, церква, ремісничі майстерні. Як і в інших паланках, в Інгульській була своя печатка [45].

Чіткого кордону паланки на той час встановлено не було. Але паланка знаходилась на значній території: «...от Сечи по Днепру вниз к Кизикермену до р. Камянка. От ее устья через реки Ингулец и Висунь...» [46]. «...означенные земли, разграничены..., левая сторона...принадлежит Всероссийскому Империи, а правая Оттаманскому» [47]. Пізніше Інгульське відомство зайняло територію до мису Станіслав. На ній козаки заснували ряд зимівників та хуторів. У 1740 р. на території паланки на 300 кв.км було 9 зимівників на відстані 2–5 км один від одного, а всього її площа дорівнювала 9 781 кв. км. [48] У 1761 р. їх в паланці було вже понад 30, крім того ще й 4 землянки і 1 шалаш. Останні будувались для нагляду за кінськими заводами [49]. Більш пізній документ — «Межа учиненная в Херсонской провинции Ингульского уезда отмежеванной дачи надворного советника Л. Алексеева» і план цієї дачі від 1777 р., де на площі 10 260 десятин його землі позначено 6 зимівників, що дає можливість зробити висновок — на зимівник припадає вже 18,7 кв. км. [50]. Зимівники будували на берегах річок або озер на торгових шляхах. Будівлі в них були переважно плетені з лози та обмазані глиною і криті очеретом, що спричинялось сусідством татар, а тому небезпекою руйнування.

Козаки Інгульської паланки залишили помітний слід в освоєнні та колонізації Північного Причорномор'я: сприяли розвитку промислів, які залишаються традиційними для регіону і в наш час, розвивали передові форми господарства (зимівники-ферми), заснували ряд населених пунктів, які або збереглись до наших часів під тією ж назвою (с. Верблюжка, с. Білозерка, с. Давидів Брід, с. Біла Криниця, с. Антонівка, с. Шестерня, тощо) або на їх основі з'являються інші населені пункти (м. Кривий Ріг, м. Херсон тощо).

З початком XVIII ст. у Північному Причорномор'ї вперше встановлюється чітко окреслені і відносно стабільні кордони між державами, гарантовані зростанням військово-політичної могутності Російської імперії. Константинопольський мир 1700 р. та Белградська угода 1739 р. давали можливість запорожцям інтенсивної колонізації земель Кримського ханства та Османської імперії.

Нова розстановка сил у міжнародних відносинах вимагала від кримських ханів утримання ногаїв від грабунків прикордонної смуги сусідніх держав. Для ногайських орд XVIII ст. характерна напівосідливість, наявність визначених меж і маршрутів кочування, постійних місць для зимівлі. Існували відносно стабільні кордони між ордами, окреслені ханськими указами [51]. Але всупереч цим кордонам на території ханства існувала Інгульська паланка. Однією з причин її існування було традиційне кочове життя ногайців, які фактично не займалися традиційними козацькими промислами (добування солі та рибальство), а тому вони спокійно дивились на їх розвиток і діяльність козаків. У свою чергу запорожці дозволяли татарам випасати скот на своїх Вольностях. Так, наприклад, у 1755 р. кошовий отаман Григорій Федоров просив у російського командування дозволу татарам пасти отари і худобу в запорозьких степах у зв'язку з неврожаєм у Криму [52].

Невизначеність кордонів пізніше призводила до конфліктів козаків з мусульманськими

сусідами. Так, у 1765 р. виник конфлікт між Запорожжям і Кримським ханством з приводу поновлення Селім-Гіреєм Кизикерменського перевозу. Кіш наказав інгульському полковнику Т. Чорному не давати діяти перевозу. Зрештою, Січ погодилась на використання перевозу татарами, але під наглядом старшин М. Ногая та О. Чорного [53].

Цей та ряд інших конфліктів вирішувались шляхом компромісу. Наприклад, на лівому березі Дніпра були ліквідовані козацькі зимівники та хутори.

Інгульська паланка, як і Прогноївська пильнувала за рухом у турецьких фортецях Очаків і Кільбурун. Так, полковник Т. Чорний повідомляв Кіш про зосередження на кордоні ногайських орд і їх готовність напасти на кордон [54].

Крім того, відомство вело спостереження й за іншим сусідом — Річчю Посполитою: «...писарь вернулся в Перевозку... доложил, что будут переговоры с ляхами и слышал, что их гетман собирается к орде ногайской...» [55]. Кіш постійно давав розпорядження паланці, пов'язані з розвідкою. Так, у 1752 р. інгульський полковник Леонтій Таран отримав наказ: «...в Очаков отправитъ и секретным образом о тамошних приготовлениях разведать...» [56]. Крім спостереження та розвідки, функціями паланки були також прикордонна, охоронна та адміністративно-поліцейська діяльність. Козаки охороняли кордони, і не тільки з боку Крима та Очакова, а й з боку Речі Посполитої. В Архіві Коша збереглися відомості про напади татар та ногаїв на рибалок і чабанів [57], а в 1747 р. «люди с польской стороны» пограбували козака С. Дуброва на Інгульці [58].

З Коша постійно надходили ордери про розшук втікачів-арештантів. Так, у 1766 р. інгульський полковник Т. Кравець рапортував про «поимку разбойников... и оных за караулом в Кош для отсидки» [59].

З 1754 р. для виїжджаючих до Криму козаків на запорозьких заставах та перевозах були запроваджені російським командуванням пашпорти, в яких було записано з чим і куди їхав той чи інший козак. Запорожці, що їздили на промисли в землі Османської імперії, не звертали увагу на введення російських пашпортів, а їздили за традицією, з пашпортами від Кошу, а це викликало невдоволення російського уряду. Гетьман Кирило Розумовський у 1751 р. [60], 1755 р. [61] і 1756 р. [62] суворо вимагав від Коша остаточного запровадження пашпортів, щоб позбутися гайдамаків і злодіїв.

Щоб забезпечити діяльність промислів та перевозів, паланкова адміністрація організувала прикордонні пости (бекети), наприклад, такий пост був у Британах: «...наши казаки сидят в урочище Британы и охраняют промыслы и перевоз...» [63]. Крім того бекети відомі в Голій Пристані, біля с. Кизомис, на р. Кам'янці, в р-ні Перевізки, на Кизикерменському перевозі [64].

Після закінчення російсько-турецької війни 1768–1775 рр. була зруйнована Нова Січ, отже, припинили свою діяльність і запорозькі паланки, а серед них і Інгульська. Землі паланки увійшли до складу Інгульського, Кизикерменського і, частково, Херсонського повітів.

Отже, історія Інгульської (Перевізької) паланки налічує близько 100 років, з другої половини XVII ст. по 1775 р. Розквітом її історії є період з 1739 р. по 1768 р. Однією з її особливостей є те (в цьому її історія схожа з історією Прогноївської паланки), що частина території паланки довгий час перебувала в межах двох держав Російської та Османської імперій.

Основними функціями паланки були: охорона кордонів, промислів та перевозів; розвідка і спостереження за сусідами; адміністративно-поліцейські функції: придушення антиурядових заколотів, введення пашпортної системи.

Особливістю прикордонного життя в Пониззі Дніпра були постійні конфлікти між козаками та сусідами. У той же час запорожці і татари все частіше переходили до торгово-економічних

стосунків, і це було пов'язано з переходом татар від кочового життя до осілого, а козаків — від нападів на турецько-татарські фортеці до розвитку господарства в зимівниках, хуторах та на промислах.

За виконання військово-адміністративних функцій та за участь у війнах козаки отримували від російського уряду платню. Але основними джерелами прибутків були традиційні для цього регіону напрямки господарства. Основою економічного життя паланки були рибальство, скотарство, мисливство, торгівля, шинки, млини, перевози та пасічництво. Традиційними залишались і грабунки.

А це означає, що Інгульська паланка — це не тільки військово-територіальна, адміністративно-поліцейська, а й господарча одиниця Запорозжя кінця XVII–XVIII ст.

Примітки:

1. Яворницький Д. І. Запорозжя... в залишках старовини і переказах народу. — К., 1995. — 147 с.; Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — Дніпропетровськ, 1994. — 678 с.; Скальковский А. Секретная переписка Коша Запорозького (1734–1763 гг.) // Киевская старина, 1886. — Февраль. — С. 327–349; Комарь М. Про Запорозькі Вольності. — Одеса, 1907. — 40 с.; Андриевский А. А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 гг. // ЗООИД. — 1876. — Т. XIV. — С. 283–715; Андриевский А. А. Комиссия 1749 г. для разбора взаимных претензий татар и запорожцев. — К., 1895. — 23 с.; Андриевский А. А. Материалы по истории Запорозжя и пограничных отношений (1743–1767 гг.) // ЗООИД. — 1893. — Т. XVI. — С. 47–266; Иванов П. А. Материалы по истории Запорозжя в XVIII веке // ЗООИД. — 1897. — Т. КХХ. — С. 59–100; Флеровский А. В. Депутаты Войска Запорозького в Законодательной комиссии 1767 г. // ЗООИД. — 1912. — Т. ХХХ. — С. 329–377.

2. Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких Вольностей // ВУАН. Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. VI. — С. 158–252; Рябінін-Скляревський О. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII ст. — Одеса — Київ, 2000. — 217 с.; Апанович О. М. Запорозьке військо, як складова частина Російської армії в другій половині XVIII ст. // Наукові записки інституту історії УРСР. — 1953. — Т. 5. — С. 109–136; Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. — Т. I. — Мюнхен, 1965. — 397 с.; Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. — К., 1994. — 539 с.; Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні роки свого існування 1734–1775 рр. — К., 1961. — 416 с.

3. Бойко А. В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII ст. — Запоріжжя, 1995. — 56 с.; Лиман І. Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734–1775 гг.). — Запоріжжя, 1998. — 180 с.; Олійник О. Л. Запорозький зимівник. — Запоріжжя, 1997. — 64 с.; Пашенко О. Ю., Водотика С. Г. З історії правоохоронних органів Півдня України. — Херсон, 1999. — 74 с.

4. Дружинина Е. И. Кючук — Кайнарджийський мир 1774 г. (Его подготовка и заключение). — М., 1955. — С. 390.

5. Полонська-Василенко Н. Вказ. праця. — С. 126.

6. Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні роки свого існування. — С. 495; Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII — перв. пол. XIX века (1719–1858 гг.). — М., 1976. — С. 51; Полонська-Василенко Н. Вказ. праця. — С. 56; Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — С. 264; Яворницький Д. І. Вказ. праця. — С. 162.

7. Слабченко М. Є. Вказ. праця. — С. 206–207.

8. Бойко А. В. Вказ. праця. — С. 196.

9. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. — С. 357.
10. Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні роки свого існування. — С. 271.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДА України). — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 220. — Арк. 34.
12. Там само. — Спр. 28. — Арк. 196.
13. Там само. — Спр. 227. — Арк. 15.
14. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 рр. (далі — АKNЗС). — К., 1998. — Т. 1. — С. 296–297.
15. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 19.
16. Там само. — Арк. 296–297.
17. Рябінін-Скляревський О. О. Вказ. праця. — С. 87.
18. Слабченко М. Є. Вказ. праця. — С. 73.
19. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 19.
20. Там само. — Арк. 32.
21. Топографическое описание доставшихся по мирному трактату от Оттоманской Порты во владение Российской империи земель 1774 г. // ЗООИД. — 1868. — Т. VII. — С. 187.
22. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 15.
23. Андриевский А. А. Комиссия 1749 г. для разбора взаимных претензий татар и запорожцев. — С. 22.
24. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. — С. 352.
25. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — С. 157.
26. Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні роки... — С. 334.
27. Там само. — С. 329.
28. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — С. 90.
29. Державний архів Херсонської області (далі — ДАХО). — Ф. 14. — Оп. 1. — Спр. 223. — Арк. 10.
30. Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні роки... — С. 192.
31. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — С. 187.
32. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 159.
33. Эварницкий Д. И. Сборник материалов для истории запорожских казаков. — СПб., 1888. — С. 19.
34. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 75.
35. Там само. — Арк. 158.
36. Там само. — Арк. 159.
37. Апанович О. М. Запорозьке військо, як складова частина Російської армії в другій половині XVIII ст. — С. 125.
38. Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні роки... — С. 331.
39. Андриевский А. А. Дела, касающиеся запорожцев. — С 1713–1776. — С. 619.
40. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 4.
41. Зубков А. В. Запорозькі паланки в Пониззі Дніпра другій половині XVII ст. — 1775 Прогонівська та Інгульська (Перевізьська) // Таврійський степ (мій край). Альманах. — Каховка — Київ, 2002. — С. 63.
42. Там само.
43. Там само.
44. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — С. 51–52.

45. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 203.
46. Эварницкий-Яворницкий Д. И. Вольности Запорожских казаков. — СПб., 1890. — С. 16.
47. Инструменты, заключенный при Великом Ингуле 4 ноября 1740 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. — Т. XI. — СПб., 1830. — С. 292.
48. Олійник О. Л. Вказ. праця. — С. 31.
49. Там само.
50. ДАХО. — Ф. 14. — Оп. 1. — Спр. 349. — Арк. 7.
51. Грибовський В. В. Ногайські орди в системі Державного управління Кримського ханства // Наукові записки історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 1999. — Вип. VII. — С. 45.
52. Гісцова Л. З., Демченко Л. Я. Сусідів не вибирають (Документи Коша Нової Запорозької Січі з історії українсько-татарських зв'язків) // Архіви України. — 1992. — Жовтень. — С. 73.
53. Пашенко О. Ю., Водотика С. Г. Вказ. праця. — С. 32.
54. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 231.
55. Там само. — Спр. 36. — Арк. 6.
56. Андриевский А. А. Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743–1767 гг.). — С. 226.
57. ЦДАУК. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 32.
58. АКНЗС. — К., 1998. — Т. 1. — С. 297.
59. Там само. — С. 248–250.
60. ЦДА України. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 3.
61. Там само. — Арк. 15.
62. Там само. — Арк. 24.
63. Там само. — Спр. 227. — Арк. 32.
64. Зубков А. В. Вказ. праця. — С. 51.

Ольга Майстренко

(м. Київ)

**Особливості організації медико-санітарного нагляду Херсонського земства за
прибулими сільськогосподарськими робітниками у 90-х роках XIX ст.**

*Досліджена діяльність Херсонського земства в організації санітарного нагляду за
прибуваючими в губернію сільськогосподарськими робітниками у 90-х роках XIX ст.*

*Исследована деятельность Херсонского земства по организации санитарного надзора за
приходящими в губернию сельскохозяйственными рабочими в 90-х годах XIX в.*

З огляду на європейський вибір Україна має реформувати такий важливий суспільний інститут, як місцеве самоврядування через відродження регіонів і надання їм широких повноважень у виробленні підходів до вирішення місцевих питань. Одним із першочергових завдань, що стоять перед регіональною владою і потребують негайного вирішення, є підвищення загального рівня життя громадян шляхом розв'язання багатьох соціальних проблем, у тому числі й оздоровлення місцевого населення.

При розгляді особливо актуальних питань місцевого характеру не слід нехтувати використанням позитивного досвіду, накопиченого земськими органами самоуправління, який враховував особливості регіонів і впливав на дієвість вирішення місцевих проблем. У контексті вивчення позитивного досвіду різносторонньої земської діяльності на особливу увагу заслуговує